

Zöldelékeny Ország

Benkő József növényvilága

Kiss Székely Zoltán

Benkő József

*(Bardóc, 1740. december 20. –
Középajta, 1814. december 28.)*

*református lelkész, teológus, botanikus,
történetíró, nyelvész.*

*A botanika tudományában autodidakta volt.
Magyarországon ő ismertette először Linné
botanikai rendszerét magyar nyelven.*

*Tudományos igényű növénynév-használatról csak Benkő óta beszélhetünk.
Csapó József és Kazinczy Ferenc szintén foglalkoztak a magyar növénynevek
rögzítésével.*

*A növények tudományos terminusain kívül megjelölte azok népies magyar,
német és román nevét is. Több mint hatvan olyan növénynév ismert, amelyet
Benkő említ első ízben. Ő közölt először a magyar szakirodalomban Linné
rendszere szerint gombákat.*

*Benkő József elévülhetetlen érdeme, hogy magyar népnyelvi növénynevekkel
gazdagította a magyar növénytani szaknyelvet.*

Kedvenc tudománya a botanika.- Botanikusként mellőzték leginkább.

1767-től Előadássorozatot tart brassói és szebeni gyógyszerészeknek.

1770. A gubernium felszólította az országos egészségügyi tanácsot az erdélyi természeti gyógyítószeres, füvek és gyógyfüvek felkutatására.

1773. Mária Terézia Kolozsváron a sebészeti tanszék mellé gyógyszerészeti tanszék felállítását engedélyezi.

1774. *Scintilla botanica* - tanmenet, majd Reuss *Compedium botanices systematis Linnaeani conspetum* című művét alkalmazza orvos- és gyógyszerész hallgatók számára.

1778. A protomedikus (egészségügyi tanácsos) Chenot Ádám munkásságának ismeretében a tervezett kolozsvári egyetem tanszékére akarta állítani gyógyszerészet, kémia és növénytan oktatása céljából, de csupán mint demonstrátort. Ezt az állást viszont ő nem fogadja el.

1780. „Egy bizonyos Benkő József előadást tartott a brassói gyógyszerészeknek, akikkel együtt botanizált, herbáriumokat gyűjtött.” (Magyar Hírmondó, Soproni kiadás, 43. p.)

1784. II. József - a Budai Egyetemi Fűvészkert mintáján fellelkesülve, támogatná Benkő munkásságát. A gubernium támogatja, az udvar nem adja meg a kért segílyt .

1784. Nagyenyedi tűzvész - herbáriumja jórészt a tűzvész áldozata lett. A duplumokból és új gyűjtésekből helyreállított gyűjteményének csak nyomai maradtak meg.

1796. II. Ferenc császártól 20 aranyat nyomó emlékérmét kap az ecetfa meghonosításáért. Egyetlen elismerése ez botanikusi munkásságának!

1799. - „palástjának meghasogattatása”

„Sokat fáradtam, megvallom tíz esztendőktől fogva, s kevés jövedelemhez képest, magam megerőltetésemmel is költöttem utazó alkalmatosságaimra, az esméretlen hegyekenn, havasokonn és egyéb helyekenn vezető emberekre, s több efélékre, hogy kitanulhasam, és úgy írhasam le magam látásomból, minémű Fái és Fűvei teremnek Erdélynek. Bé is jártam már Hazámnak nagyobb részét... Az erélyi három nemzet földénn tett ilyen utaimban azon igyekeztem, hogy az aféle fűveknek, mellyek az én lakásom földén teremnek, vagy gyökereiket vagy magvaikat hozzam, avagy arra hagyott Jóakaróim által magamnak megküldessem, és termeszem kertemben: az hol ilyen móddal már a Fűvek számát hat százig felszaporítottam; de az olyanokét nagyobbára, melyek a mi egünket megszenvedik, módomban nem lévén üvegháznak az idegen Plántákért való tartására.”

Benkő József (Magyar Hirmondó, 1789., 765-770. pp.)

Botanikai munkái

1740.-1814. *Erdővidék flórája (kézirataiban szerteszórva - részben feldolgozott)*

1776. *Scintilla botanica. (Növényteni szikra) (Elveszett kézirat.)*

1777. *Transsilvania sive Magnus Transsilvaniae Principatus I. kötet (egy növényteni résszel), Bécs*

1767-78. *Flora Transsylvanica- kézirat, elveszett. (latin nyelvű kézírata Göttingenben, magyar nyelvű előmunkálata a marosvásárhelyi Teleki Tékából Nagyenyedre került, ahol 1849. januárjában megsemmisül.*

1778. *Transsilvania Specialis - Miklósvárszék flóralistája*

1781. *Téli bokréta. Nagyszeben: Hochmeister, (Cserey Miklósné Tornyai Borbála temetésekor mondott prédikáció.)*

1783. *Nomenclatura botanica- (Fűszeres nevezetek.) (), In: Molnár János: Magyar könyv-ház I. Pozsony. 317–432. pp. (A növénynévszótár mintegy ezer növényfaj nevét tartalmazza latin, magyar, német és francia nyelven.)*

1788. *Nomina Vegetabilium (növényiszógyűjtemény), In: Molnár János: Magyar könyv-ház II. Pozsony. 405–432. pp.*

1792. *Közép-Ajtai Dohány, melyet nemes Erdély országgyűlése alkalmatosságával Kolozsvárra eladni küld. Nagyszeben és Kolozsvár: Hochmeister.*

1796. *A Közép-Ajtai Szkumpia, vagy esmeretesebb néven etzetfa és annak Kordovány-bőr készítésére való haszna. Kolozsvár*

Philosophiae Botanicae Compendium. (Töredékesen fennmaradt kézirat.)

TELI BOKRÉTA.

Mellyet

a' Szent Irásnak idvefégre illatozó Virágaiból,
egy Temétesi Oráció helyett való Prédikációba

kötöt, és néhai

Tekintetes Toronyfalvi

TORNYA BORBÁRA

Ifju Ur-Afz sz onynak,

életében

Tekintetes Nagy-Ajtai

CSEREI MIKLÓS UR

Szerelmes Házasság Társának

Temetési Tifztségekor, R 2

az 1777dik Uj Éftendőnek 6dik napján,
a' Nagy-Ajtai *Unitárius* Templomban, az ottan
nagy Izámmal megsereglert Jeles

halotti Gyülekezetnek

élő nyelvvel előfzött,

B E N K Ö J O S E F

„Minden test fű, és annak minden kedvessége mint mezőnek virága. Megszárad a fű, elhull a virág, mikor az Urnak szele fuvall arra. Bizony fű a nép.” (Ézsaiás)

A magyar irodalomban Benkő József a vallási kultusz körébe vonta a

bokrétát Téli Bokréta című

halotti beszédében, melyet 1777-ben tartott Nagyajtán Cserei Miklós elhunyt felesége felett.

A Téli bokréta tíz jelképnövénye

1. *Vitéz-virág (Kerti szarkaláb) (Delphinium ajacis) – Hit*
2. *Télizöld (Vinca minor) – Reménység*
3. *Napranéző (Katángkóró) (Cichorium intybus) – Áhítatosság*
4. *Nefelejts (Myosotis silvatica) – Megemlékezés*
5. *Éjjeli viola (Matthiola incana) – Ártatlanság*
6. *Kis ezerjófű (Centaurium minus) – Bánat*
7. *Keserűédes (Solanum dulcamara) – Békességtűrés*
8. *Galambvirág (Aquilegia vulgaris) – Szelídség*
9. *Borostyán (Hedera helix) – Alázatosság*
10. *Nebáncsvirág (Impatiens noli-tangere) – Tiszta erkölcs*

NÖVÉNY

Munkájának eredménye a növény szó útnak indítása: a német Gewachs fordításaként mint növény kezdte meg pályafutását.

*Történész,
nyelvész, avagy
botanikus?
Botanikus
nyelvész vagy
nyelvész
botanikus?
Polihisztor
nyelvújító.*

árvalányhaj 1783 - (Stipa pennata)

E nevet Benkő József ruházta át a Stipa nemzetségre. A capillus Veneris középkori kifejezésből alakult ki. A veneris szót valószínűleg vulgivagá-nak „olcsó szerelmet áruló leány”-nak értették, és azért fordították árva leány-nyal.

boglárka 1783 - (Ranunculus sp.)

*Benkő használja először a szót, amely
később a Diószegiék által javasolt
szirontákkal szemben az egész nemzetség
neve lett.*

ciromfű
(czitrom-fű)
1783 - (Melissa
officinalis)

***Benkő más neveit
is lejegyezte e
növénynek: méh-
fű, méhek szerető-
fű, mézelke.***

***A melissza görög
szó mézelőt jelent.***

ecetfa 1796 - (Rhus typhina)

Benkő az Észak-Amerikából hozott s akkoriban terjedő Ecetfát ajánlotta a cser szömörce helyett „kordovány bőr készítésére”. Tévesen, mert az ecetfa nem való az ajánlott célra, legfeljebb Húsos virágzatát teszik ecetbe, honnan nevét kapta.

*gyermekláncfű 1783 - (Taraxacum
officinale)*

*hóvirág 1783 -
(Galanthus
nivalis)*

hunyor 1805 - (Helleborus sp.)

Ennek a fává nőtt
iszalagnak a neve Lycium halimifolium,
amint a magyar mondja: "ördögcérna" vagy
"sefűsema". Ebben a növésben természeti
ritkaság. A debreceni hagyomány szerint a
reformáció lánglelkű apostola, Bálint pap vitázott
egy Ambrosius nevű katolikus pappal.
A vita hevében Ambrosius letört egy liciungallyat és
kacagva leszúrta a földbe, mondván:
"Akkor lesz ebből a vallásból valami, amikor ez fává nő!"
És csakugyan fa lett belőle. A református vallás is
Debrecenben lett a legvirágzóbb.
A papi lakás, melynek áblakát beárnyékolta,
1764-ben épült Szilágyi Sámuel püspök
számára, a Méliusz által lakott
plébánia helyén. Az ablak
előtt kiskert volt és abban
nőtt a licium.

*lícium 1780 - (Lycium barbatum)
ördögcérna, se-fű-se-fa*

*medvehagyma 1783 –
(Allium ursinum)*

muskátli 1783 - (Pelargonium odoratissimum)

A mósuszillatú muskátli Franciaországban már a XVIII. században azzal vált közkedveltté, hogy leveleit a tubákdohány illatosítására használták. A muskotálydohány eredetileg a mósuszillatú muskátlitól kapta nevét és illatát.

*napraforgóvirág 1783 (Helianthus
annuus) napraforgó*

1787-ben önállósult a napraforgó növénynev.

*orbáncfű 1783 -
(Hypericum
perforatum)*

*Benkő a levelek olajtartályai miatt
adta máig használatos nevét.*

*vadgesztenye(fa) 1783 - (Aesculus
hippocastanum)*

*Nálunk csak a
XVI. századtól
honosodott meg
a közönséges
vadgesztenye.*

